

УЛС ТӨР, ТҮҮНИЙ ӨӨРЧЛӨЛТИЙН ТУХАЙД

А.Жамбал

ШУА-ийн Философи, социологи, эрх зүйн хүрээлэнгийн эрдэм
шинжилгээний дэд ажилтан

1. **Түлхүүр үг:** Улс төр, улс төрийн бодлого, улс төрийн амьдрал, улс төрийн хүрээ, улс төрийн ахуй, улс төрийн ертөнц, өөрчлөлт, шинэтгэл, шинэчлэлт, трансформаци, хувьсал, шилжилт, улс төрийн систем, улс төрийн байгууллага, улс төрийн хэм хэмжээ, улс төрийн ухамсар, соёл.
2. **Өгүүллийн зорилго:** Энэхүү өгүүллийн зорилго бол улс төр, түүний өөрчлөлт нь олон талтай, нарийн нийлмэл бүтэц, агуулгатай болохыг гаргаж тавих, түүний талаархи онол, арга зүйн үндэслэл, үзэл санааг постсоциалист нөхцөл дэх улс төрийн өөрчлөлтийн зорилтуудыг судлах, практик амьдралд хэрэгжүүлэхэд анхаарч тусгах шаардлагатай болохыг авч үзэхэд оршино.

Улс төрийн өөрчлөлт бол нийгмийн өөрчлөлтийн салшгүй чухал хэсэг юм. Түүнийг авч үзэхдээ гүн далдын мөн чанар, багтаамж, агуулгыг нь юуны өмнө нягтлан тодорзуулах хэрэгтэй болно. Энэ нь улс төрийн өөрчлөлтийн практик зорилтуудыг судлахдаа түүнд онол, арга зүйн үндэслэлтэй хандах, тухайлбал улс төрийн өөрчлөлт чухам юуг хамрах вэ, түүний явцад ямар үзэгдэл хэрхэн яаж өөрчлөгдөх вэ, нийгмийн улс төрийн системийн өөрчлөлт нь улс төрийн өөрчлөлтийг бүрэн төлөөлөн илэрхийлэх үү, улс төр, улс төрийн бодлого, улс төрийн амьдрал, улс төрийн хүрээ, улс төрийн ахуй, улс төрийн зүйл, улс төрийн ертөнц гэсэн ойлголт, нэр томъёонуудын утга агуулга, танин мэдэхүйн боломж, үүрэг, хоорондын харьцаа ямар байна вэ гэх зэрэг асуудлыг авч үзэж тодруулан тогтоох шаардлагаас урган гарч байгаа юм.

Орчин үеийн улс төрийн шинжлэх ухаан нь нийгмийн ба улс төрийн философи, социологийн ерөнхий онол, улс төрийн эдийн засгийн ухаан, улс төрийн түүх зэрэг шинжлэх ухаан, мэдлэгийн салбаруудын ололт, үр дүнд тулгуурлаж улс төрийн шилжилт ба хөгжлийг чухалчлан анхаарч, бие даасан судлагдахуун болгож, дэлхийн янз бүрийн орнуудын туршлага, амьдралын жишээн дээр судлан боловсруулж, онол, арга зүйн ач холбогдолтой дүгнэлт, ололттой үр дүнд хүрч, сонирхолтой үзэл баримтлалуудыг дэвшүүлэн тавьж байна. Энэ нь нийгмийн улс төрийн амьдралын одоогийн динамик өөрчлөлт, язгуур шинэтгэлийн мөн чанар, онцлог, хандлага, бусад практик асуудлуудын талаар онолын ерөнхий ойлголт, шинэлэг мэдлэгтэй болох шимтэй хөрс суурь болж байгаа юм.

Холбогдох утга зохиолд улс төр, улс төрийн бодлого, улс төрийн үйл ажиллагаа, улс төрийн ертөнц, улс төрийн зүйл, улс төрийн ахуй, улс төрийн амьдрал, улс төрийн хүрээ, салбар гэсэн ойлголт, нэр томъёог хэрэглэж байна. Гэтэл эдгээрийн аль нь суурь, цөм

бүхий ойлголт, аль нь түүнээс ургаж гарсан үүсмэл, салаа ойлголт вэ, тэдгээрийн тус бүрийн цаана нь үнэхээр бие даасан, мөн чанарлаг өөр өөр бодит байдал оршиж байна уу, эсвэл тэдгээр нь нэгдмэл нэг үзэгдэлийг өөр өөр талаас нь тусгаж илэрхийлсэн, нэрлэж тэмдэглэсэн зөвхөн нэр томъёоны асуудал уу гэдгийн хариу тайлбар төдийлөн хангалттай биш байна.

Холбогдох ном бүтээлээс үзэхэд эл асуудалд улс төр судлагчидтай харьцуулахад нийгмийн болон улс төрийн философчид илүү нарийн анхаарал хандуулж, сонирхолтой санаа бодлуудыг гарган тавьжээ (1). Энэ нь дээрхи асуултад хариу тайлбар эрж эрэгцүүлэн бодох чиг баримжаа болж байна.

Улс төр бол (polity) хүмүүсийн хамтын амьдрал, нийгмийн оршин тогтнол, хөгжлийн амин гол хэрэгцээгээр зайлашгүй нөхцөлдсөн жам ёсны үзэгдэл юм. Хүмүүс амьдралынхаа материаллаг хэрэгсэл, нөхцөлийг хамтран бүтээж үйлдвэрлэхдээ нийгмийн эдийн засгийн амьдрал бүрэлдэж болдог, хоорондоо харилцаж хамтран амьдрахын зэрэгцээ нийгмийн амьдралын зэрэг дэв, шатлалд зохих байр суурь эзлэж зиндаагаараа, бүлгээрээ аж төрөх явцад нийгмийн социаль хүрээ үүсэж бүрэлддэг байна. Харин эдгээр хүрээн дэх нийгмийн субъектуудын эрх ашиг, байр суурь, харилцааны угийн болон үүсмэл ялгаа, зөрчил, тэмцэлдээнийг хүмүүс өөрснөө болон тэднийг төлөөлсөн байгууллагууд зохион байгуулалттайгаар, удирдлага, дэг журам, захирах захирагдах харилцаа, албадлага, хүчирхийлэл ба бусад арга хэрэгсэлүүдээр зохицуулж шийдвэрлэх явцад нийгмийн амьдралын өөр нэг үндсэн хүрээ болж улс төрийн амьдрал, хүрээ үүсчээ. Өөрөөр хэлбэл улс төрийн амьдрал хэмээх ойлголт, түүнийг тэмдэглэсэн нэр томъёо бол хүмүүсийн нийгмийн амьдрал, оршин тогтнолын нэгэн өвөрмөц хэлбэр, төлөв байдлыг илэрхийлсэн, танин мэдэхүйн чухал үүрэг, ачаалалтай бие даасан ойлголт юм.

Эдийн засаг, нийгэм (социаль), улс төр, оюун санааны амьдрал нь хоорондоо органик нэгдэлтэй байж нийгмийн бүхэл, нэгдмэл амьдралыг бүрдүүлэхийн зэрэгцээ тус бүртээ өөр өөрийн мөн чанар, гүйцэтгэх үүрэг, бие биеэсээ ялгагдах өвөрмөц онцлог, бие даасан чанартай болно. Тэдгээр нь үүний эрхээр нийгмийн амьдралын нэгдмэл, ерөнхий хүрээ хязгаарын дотор тус бүртээ нийцэж тохирсон өөр өөрийн хүрээ, салбар бүхий хил хязгаартай ажээ. Чухамдаа тэрхүү тодорхой хүрээн дотор нийгмийн амьдралын тэдгээр хэлбэрүүдийн мөн чанар, нийгмийн чиг үүрэг, онцлог нь тодорч харагддаг байна.

Улс төрийн амьдрал нь хэдийгээр нийгмийн амьдралын бусад хүрээнд төрийн үйл ажиллагаа, хууль, эрх зүй, улс төрийн бодлогоор дамжиж идэвхтэй нөлөөлдөг, нэвтэрдэг боловч эцсийн дүндээ өөрийн тогтсон хүрээ хязгаартай болно. Улс төрийн амьдралын оршихуй, үйлчилэл, илэрлийн чухам тэрхүү хүрээ хязгаарыг тодруулж тогтоох, түүнийг нийгмийн амьдралын бусад хүрээ, орон зайгаас зааглан ялгаж танин мэдэхийн тулд улс төрийн хүрээ (нийгмийн амьдралын улс төрийн хүрээ) хэмээх ойлголтыг хэрэглэдэг байна.

Улс төрийн ертөнц гэсэн нэр томъёо нь улс төрийн шинжлэх ухаанд төдийлөн тогтож хэвшсэн, бие даасан ойлголт хараахан биш боловч танин мэдэхүйн зохих үүрэг, ачаалалтай байгааг үгүйсгэж болохгүй. Түүнийг эрдэмтэд ном бүтээлд улс төр, улс төрийн амьдрал нь өөрийн мөн чанар, зүй тогтол, орон зай, цаг хугацаатай, нийгмийн бодит байдлын бие даасан хэсэг бүхий субстанцлаг, нэг ёсондоо бүхэл бүтэн ертөнц болохыг илэрхийлж тэмдэглэхэд илүү оновчтой, зохимжтойн хувьд нь хэрэглэдэг тал ажиглагдаж байна.

Улс төрийг нийгмийн болон улс төрийн философи авч үзэхдээ улс төрийн ахуй гэдэг ойлголтыг голцуу хэрэглэж байна. Марксист чиглэлийн философи биет, материаллаг бодит байдлын оршихуйг ахуй хэмээх ойлголтоор илэрхийлдэг бол бусад чиглэлийн нийгмийн философи юмс үзэгдэл биет материаллаг ч бай, материаллаг бус, оюун санааны байдалтай ч бай, тодорхой хэлбэрээр оршин буй байдлыг ахуй хэмээх ойлголтоор илэрхийлэн тэмдэглэдэг. Марксист философи улс төрийн ахуйлаг мөн чанар, шинжийг үгүйсгэж, түүнийг эдийн засгаас үүсэж гардаг, зөвхөн давхаргын чанартай хэмээн өрөөсгөл ойлгож ирснийг засаж залруулах, улс төрийн ахуйн “эрхийг” ёсоор нь сэргээж “цагаатгах” ёстой гэж оросын эрдэмтэн А.С.Панарин бичжээ (2,19; 3,12). Тэгэхлээр “улс төрийн ахуй” хэмээх ойлголт нь улс төр, улс төрийн амьдрал нь нийгмийн практикийн бие даасан нэг төрөл болохыг, улс төрийн үзэгдэлүүд тодорхой арга хэлбэрээр бодитойгоор (биет, материаллаг байдлаар биш ч гэсэн) оршдог болохыг тусган илэрхийлж байгаа юм.

Улс төр, улс төрийн бодлого хоёр хоорондоо ялгаатай уу, эсвэл хоёр өөр үгээр илэрхийлсэн нэг зүйл үү гэсэн асуулт тавигдаж, түүнд өөр өөр хариулт өгдөг тохиолдол гардаг. Орчин үеийн улс төрийн шинжлэх ухаан эдгээр ойлголт хоорондоо нягт холбоотой боловч мөн чанараараа хоёр өөр үзэгдэлийг тус тусд нь илэрхийлнэ хэмээн үздэг. Улс төр нь (polity-полития) нөгөөгөөсөө өргөн утга агуулгатай бөгөөд нийгэм нь улс төрлөг шинжтэй, улс төрийн зохион байгуулалттай, төр засагтай байгааг илэрхийлсэн ойлголт юм.

Хэл зүйн хувьд монгол хэлний улс, төр гэсэн хоёр үг нийлж аль нэг улс нь бие даасан улс орон байхын тулд заавал төртэй байх, төр нь төр байхын тулд заавал улс оронтой байх, улс орныг төр нь засаглан захирч, төлөөлдөг тухай гүнзгий утга санааг илэрхийлж байгаа нь улс төрийг үзэж ойлгох өрнөдийн болон бусад чиглэлийн үзэл баримтлал, ойлголттой утга агуулга үндсэндээ нийцэж байна. Харин улс төрийн бодлого нь (politics) үйл ажиллагааны шинж чанартай бөгөөд тэрээр нийгмийн томоохон анги, давхраа, бүлгүүдийн эдийн засаг, нийгэм, улс төрийн язгуур эрх ашиг, хүсэл, зорилгыг улс төрийн засаглал, бүр тодруулж хэлбэл төрийн засаглалаар дамжуулж хамгаалах, хэрэгжүүлэхэд чиглэгдсэн үйл ажиллагаа мөн гэж ойлгож болно.

Улс төрийн уг шинж, зорилгыг танин мэдэх, тэрээр эдийн засаг хийгээд нийгмийн анги бүлгүүдийн хоорондын харилцаатай нягт холбоотой болохыг ухаарч ойлгоход марксизм чухал үүрэг гүйцэтгэжээ. Гэвч марксист, ялангуяа ленинист үзэл нь улс төр бол эдийн

засгийн төвлөрсөн илэрхийлэл, нийгмийн ангиудын хоорондын эдийн засаг, нийгмийн зөрчил тэмцлийн илэрхийлэл, эдийн засгийн бааз суурин дээр боссон давхарга мөн бөгөөд үүнээс өөрөөр бодож сэтгэх аргагүй хэмээн хатуу ойлгосноороо өрөөсгөл шинжтэй, эдийн засгийн детерминист үзэл байсан гэж судлаачид шүүмжилдэгийг хүлээн зөвшөөрөхөөс өөр аргагүй. Марксизм улс төрийг, ер улс төрийн амьдралыг эдийн засгийн үүднээс үзэж ойлгосноороо тэдгээрийн олон талтай агуулгыг зохиомолоор хумьж, явцуу болгосон гэдэг нь түүнийг бусад үзэл баримтлалуудтай харьцуулахад тодорхой харагддаг.

Өрнөдийн эрдэмтэд улс төрийг эдийн засаг, нийгэм, эрх зүй, ёс зүй, субстанциал, институционал, антропологи, мөргөлдөөн, зөвшилцөл, үйл ажиллагаа, зорилго, системийн арга хандлагаар олон талаас нь авч үзэж янз бүрээр тодорхойлж байгаа юм. Энэ нь улс төрийн агуулгыг олон талаас нь илэрхийлэн гаргах, мөн чанарыг нь гүнзгийрүүлж танин мэдэхэд чухал ач холбогдолтой болох нь тодорхой. Гэвч үүнд сөрөг тал бас байдаг ажээ. Учир нь тэдгээр олон янзын үзэл, хандлага бүхэн улс төрийн мөн чанар, чухал шинжүүдийг тэр бүр тусгаж илэрхийлээгүй тохиолдол цөөнгүй гардагийн дээр тэдгээр нь улс төрийн тухай ерөнхий, интеграл ойлголт бүрэлдэхэд бэрхшээл учруулдаг тал байна.

Ер нь бодит амьдрал дахь улс төрийн олон янзын эмпирик шинж, түүхэн тодорхой илэрэл, хэлбэр, төлөв байдлыг нэгбүрчилэн түүж гаргах, тоочих аргагүй. Асуудалд тийнхүү хандах нь ялангуяа онолын танин мэдэхүйн хувьд үр дүн муутай болохыг эрдэмтэд хэдийнээ ухааран ойлгожээ. Улс төрийг судлахдаа түүний түгээмэл, мөн чанарлаг шинжүүдийг нь хийсвэрлэн нэгтгэх үндсэн дээр түүний идеалчилагдсан, санаалаг загварыг бий болгож тэр дагуу онолын түвшинд судлаж танин мэдэх эхлэлийг германы эрдэмтэн К.Шмитт ба түүнийг дагасан бусад судлагчид санаачилж тавьжээ (4,43). Улс төрийн асуудлын судалгаа орчин үед энэхүү чиглэл бүхий арга зүйд тулгуурлан хийгдэж, онол-танин мэдэхүйн ахиц ололттой үр дүнд хүрч байна. Тэдгээр нь нийгмийн улс төрийн амьдралын үндсэн бүрдэл хэсэгүүд, гол үзэгдэлүүдийг тодруулж гаргах, түүний үндсэн дээр улс төрийн өөрчлөлт, шинэчлэлтийн мөн чанар, хамрах хүрээ, зорилго, тодорхой зорилтууд ба хэрэглэх арга хэрэгсэлүүдийг онолын судалгааны түвшинд илүү үндэслэлтэй танин мэдэх бололцоог өгч байгаа юм.

Улс төр нь: 1) улс төрийн байгууллага (төр, улс төрийн нам, улс төрийн шинжтэй олон нийтийн байгууллага, хөдөлгөөн, фронт, эвсэл, холбоод), 2) улс төрийн хэм хэмжээ (үндсэн хууль, төрийн хууль, эрх зүйн акт, баримт бичгүүд, дүрэм, журам, нам, олон нийтийн байгууллагын мөрийн хөтөлбөр, дүрэм), 3) улс төрийн харилцаа, тухайлбал засаглалын харилцаа (ноёрхол, захирах захирагдах харилцаа, удирдлага, зохион байгуулалт, улс төрийн тэмцэл, өрсөлдөөн, сөргөлдөөн, мөргөлдөөн, зөвшилцөл, хамтын ажиллагаа гэх зэрэг), 4) улс төрийн үхамсар (улс төрийн онол, номлол, үзэл суртал, үзэл санаа, улс төрийн сэтгэл зүй, менталитет, улс төрийн үнэлэмж гэх мэт), 5) улс төрийн соёл (нийгэм, ард түмэн, анги, бүлгүүдийн) гэсэн үндсэн бүрдэл хэсэгтэй. Тэдгээр нь

хоорондоо нягт уялдаа, харилцан нөлөөлөлтэй байж улс төрийн ахуйн оршин тогтнол, хэвийн хөгжлийг хангадаг байна.

Орчин үеийн синергетикийн ухааны дүгнэлт ёсоор нарийн нийлмэл бүтэц, зохион байгуулалттай, өөрөө хөгжих нээлттэй системийн өөрчлөлт нь мөн адил нарийн нийлмэл, цогцолбор чанартай байдаг ажээ. Энэ чанар улс төрийн өөрчлөлтөд ч хамаарч холбогдоно.

Улс төрийн өөрчлөлтийн уг сурвалж, шалтгаан, шинж чанар, илэрэх хэлбэрийн асуудлыг нийгмийн философи, улс төрийн социологи, улс төрийн түүх, улс төр судлал өөр өөрийн аспект, онолоор судлаж ирсний үр дүнд олон янзын үзэл баримтлал, онолын төсөөлөлүүд боловсрогдсон байна. Улс төрийн өөрчлөлт нь улс төрийн амьдралын үзэгдэлүүдийн хамгийн ерөнхий суурь шинж чанар юм. Улс төрийн шинжлэх ухаанд түүнийг улс төрийн үзэгдэлүүдийн бүтэц, үүрэг, хэлбэр, агуулга, шинж чанарууд улс төрийн орон зай, цаг хугацааны тодорхой хэмжээс дотор хувьсаж, модификаци буюу дүрсийн хувиралд орж буй төлөв байдал хэмээн ойлгох нь голлож байна. Улс төрийн өөрчлөлт нь улс төрийн үйл явцтай органик холбоотой, түүний цөм, суурь үндэс нь болдог, гэхдээ танин мэдэхүйд тэдгээрийг хооронд нь адилтгаж болохгүй гэдэг нь улс төр судлалд нэгэнт тогтсон зүйл юм.

Эрдэмтэд улс төрийн өөрчлөлт нь уг сурвалж, шалтгааныхаа олон янз байдлаас хамаарч оршин тогтнол, хөгжил, доройтол гэсэн үндсэн гурван янзын арга, төлөв байдлаар оршдог хэмээн үзэж байна (5,289). Улс төрийн оршин тогтнол (функционирование) бол хэвшин тогтсон төлөв байдалтай хүрээн доторхи хэвийн ажиллагаа ажээ. Улс төрийн хөгжлийн талаар олон янзын санал, шалгуур, үзүүлэлт байдаг. Эрдэмтэдийн зарим нь улс төрийн хөгжлийг зөвхөн улс төрийн системийн хөгжлөөр хэмжиж тайлбарласан бол ихэнх нь түүнийг явцуу хандлага хэмээн шүүмжилж, улс төрийн амьдрал, улс төрийн ахуйг бүрдүүлж буй бусад үндсэн бүрдэл хэсэгүүдийн хөгжлийг ч тооцон анхаарч, цогцолбороор хандах хэрэгтэйг заажээ. Энэ дагуу улс төрийн хөгжил бол улс төрийн систем нь нийгмийн өөрчлөгдөн буй орчин ахуйд уян хатан зохицож дасах, үүргээ амжилттай биелүүлэх бодит чадварын өсөлт, түүнчлэн улс төрийн субъектуудын үйл байдал, ухамсар, соёл, улс төрийн хэм хэмжээнүүдийн цаашдын эерэг шинжийн өсөлт юм гэсэн үзэл санаа товойн гарч байна (6,453-455). Улс төрийн доройтол нь улс төрийн хөгжлийн эсрэг өөрчлөлт төдийгүй улс төрийн хэвийн оршин тогтнол, ажиллагааны алдагдал ажээ.

Улс төрийн өөрчлөлт нь илэрч хэрэгжих, нийгмийн субъектуудын зүгээс зохион байгуулагдах тодорхой хэлбэрүүдтэй юм. Тэдгээр нь нийгмийн өөрчлөлтийн үндсэн хэлбэрүүдийн улс төрийн хүрээн дэх өвөрмөц илэрэл, тухайлбал улс төрийн хувьсгал, шилжилт, шинэтгэл (реформа), шинэчлэлт (модернизация), трансформаци, хувьсал мөн болно. Тэдгээр тус бүрийн мөн чанар, агуулга, хоорондын холбоо хамаарал ба ялгааг эрдэмтэд онолын үүднээс ерөнхийдөө сайтар судлан боловсруулжээ. Гэхдээ тэдгээрийн тухай асуудал, түүний дотор улс төрийн шилжилт, трансформацийн асуудал өнөөгийн

постсоциалист орнуудын улс төрийн амьдралын жишээ баримтын үндсэн дээр багагүй хэмжээгээр шинээр тавигдаж судалгаа, боловсруулалтаа хүлээж байна.

Нийгмийн улс төрийн амьдралын өөрчлөлтийн уг сурвалж, шалтгаан дэлхийн орнуудад нэг талаар олон зүйлээр нийтлэг, ойр төстэй, нөгөөтэйгүүр янз бүрийн орны нийгмийн байгуулал, эдийн засаг, улс төрийн дэглэм, ардчилал, хүний эрх, эрх чөлөөний төлөв байдлын ялгаа, онцлогоос шалтгаалж хоорондоо багагүй ялгаатай байдгийг улс төрийн практик харуулж байгаа билээ. Тийм ялгаа, онцлог нь улс төрийн өөрчлөлтийн уг сурвалж, шалтгааныг үзэх олон янзын үзэл баримтлал, ойлголт боловсрогдож гарсны нэг үндэслэл болсон байна. Тэдгээрийн дотроос орчин үед нөлөөтэй хэвээр байгаа дараах үзэл баримтлалуудыг дурьдах нь зүйтэй.

Марксист-ленинист сургаал улс төр, улс төрийн бодлого нь эдийн засгийн төвлөрсөн илэрхийлэл, эдийн засгийн бааз суурин дээр сүндэрлэж боссон давхарга байдаг учираас тэдгээрийн өөрчлөлт, тодруулж хэлбэл хувьсгалын уг сурвалж, шалтгаан бол эдийн засагт оршдог, тухайлбал үйлдвэрлэх хүч ба үйлдвэрлэлийн харилцааны хоорондын зөрчил мөн гэж үздэг. Үүний улмаас марксист – ленинист онол улс төрийн өөрчлөлтийн өөрийнх нь дотоод эх сурвалж, сэдэл, шалтгааныг бага анхаарчээ. Гэхдээ эл онолын хүрээнд улс төрийн өөрчлөлтийн хамгийн хурц, оргил хэлбэр болох нийгмийн хувьсгал, тэр дотор улс төрийн хувьсгалын нөхцөл, хүчин зүйл, хэрэгжих механизм, хөдөлгөгч хүч, хэлбэр, зүй тогтолын асуудал чухлаар тавигдаж чамгүй боловсрогдсныг дурьдвал зохино.

Элитийн онол, тухайлбал Паретогийн үзэл ёсоор нийгэмд улс төрийн элитүүд ба тэдний ноёрхогч байр суурь битүү тойргоор байнга ээлжлэн солигдож, нэг нь нөгөөгөөр халагдаж байдаг явдал улс төрийн өөрчлөлтийн эх сурвалж, шалтгаан болдог ажээ. Улс төрийн өөрчлөлтийн шалтгааныг М.Вебер харизматик удирдагч, хошуучлагчийн үйл ажиллагаатай, Т.Парсонс нийгэм-улс төрийн янз бүрийн субъектууд харилцан ялгаатай үүрэг гүйцэтгэдэгтэй, “массын нийгэм”-ийн онол (“теория массового общества”) олон түмэн улс төрийн тавцанд түрэн гарч ирдэгтэй холбон тайлбарладаг бол зөрчил, мөргөлдөөний онол чухамдаа нийгэм, улс төрийн зөрчил, мөргөлдөөн бол улс төрийн өөрчлөлтийн гол эх үүсвэр мөн гэж үздэг. Улс төр судлал дахь сэтгэл зүйн чиглэл ба бихевиорист хандлага улс төрийн өөрчлөлтийн шалтгааныг олон нийтийн улс төрийн сэтгэл зүй ба улс төрийн зан байдлын (үйл байдлын) өөрчлөлт, дотоод сэдэлтэй түлхүү холбож ойлгодог.

Дээрхи үзэл баримтлалуудын алинд нь ч үнэний багагүй хувьтай үзэл санаа, сонирхолтой дүгнэлт, өөр өөрийн давуу тал, бас өрөөсгөл хандлага, дутагдал бий. Тиймээс улс төрийн өөрчлөлтийн эх сурвалж, шалтгааныг тэдгээрийн аль нэгээр дангаар нь авч үзэж ойлгохоос болгоомжлох, олон талаас нь хандаж судлах хэрэгтэй гэсэн санааг эрдэмтэд гаргаж байна.

Улс төрийн өөрчлөлт нь өөрийн зөнгөөрөө явагдах урсгал шинжтэй үйл явц биш юм. Түүний шинж чанар, чиглэл, илэрч хэрэгжих хэлбэрт улс төрийн субъектуудын хүсэл

зориг, эрх ашиг, зорилго чиглэлтэй үйл ажиллагаа ихээхэн нөлөөтэй. Түүгээр ч үл барам улс төрийн шинэтгэл, шинэчлэлт бол угтаа улс төрийн субъектуудын, ялангуяа төрийн тодорхой зорилго чиглэлтэй бодлого, үйл ажиллагааны илэрэл мөн болно.

Улс төрийн өөрчлөлт, шинэтгэл хийх хэрэгцээ шаардлага, түүнийг хэрэгжүүлэх арга зам, хэрэгсэл, загварууд дэлхийн орнуудад багагүй хэмжээгээр нийтлэг шинжтэйн зэрэгцээ олон янзын хүчин зүйл, нөхцөл байдлаас шалтгаалж орон тус бүрт өвөрмөц онцлогтой, өөр хоорондоо ихээхэн ялгаатай байдгийг эрдэмтэдийн хийсэн харьцуулсан улс төр судлалын шинжилгээ харуулж байна (7). Энд улс төрийн шинэтгэл, шинэчлэлтийн тэдгээр олон янзын хувилбар, загвар, үй олон эмпирик шинжүүдийн талаар тоочиж өгүүлэх аргагүй. Тиймээс тэдгээрийг түгээмэл, нийтлэг шинжүүдээр нь бүлэг болгож ангилах, одоо дэлхийн улс төрийн практикт зонхилж буй үндсэн хэв маягуудыг илэрүүлж гаргахыг хичээх нь илүү зүй зохистой болно.

Улс төрийн өөрчлөлт, шинэтгэлийн хувилбар, загвар, хэв маягуудыг илэрүүлж ангилах нь тодорхой судалгаа шаардах хялбаргүй ажил юм. Тэдгээр хувилбар нь судлагч юуг шалгуур, үзүүлэлт болгож, сонгож баримталсан байна вэ гэдгээс шалтгаалж тоо хэмжээ нь өсөж багасадаг, дотроо задардаг, бас хоорондоо нийлж анги бүлэг болдог байна. Улс төрийн шинэтгэл, шинэчлэлтийг хэрэгжиж ирсэн түүхэн үе шатаар нь, дангаараа юм уу эсвэл эдийн засаг, оюун санааны амьдралын шинэтгэлтэй давхцаж, зэрэг хийгдсэн эсэхээр нь, тавьсан зорилго, чиг баримжаа болгосон загвараар нь, түүнчлэн нийгмийн нэг байгуулал, улс төрийн нэг дэглэмийн хүрээнд хийгдсэн байна уу, эсвэл тэдгээрийн нэгээс нөгөөд нь шилжих явцад хийгдсэн байна уу гэх зэрэг олон янзын шалгуур, үзүүлэлтээр хандаж судалсан, ангилаж хуваасан туршлага байгаа юм.

Бид энд нийгэм, улс төрийн нэг байгууллын хүрээнд жамаараа аажмаар, хувьсалын аргаар явж буй улс төрийн өөрчлөлт ба нөгөөтэйгүүр нийгмийн нэг байгууллаас, тухайлбал социализмаас капитализмд, улс төрийн ардчилсан бус дэглэмээс ардчилсан дэглэмд шилжин орж буй постсоциалист орнуудад хийгдэж буй улс төрийн хувьсгалт шинэтгэл, трансформаци буюу өөрчлөлт бүхий үндсэн хоёр том хэв загвар орчин үеийн улс төрийн практикт хэрэгжиж байна хэмээн төсөөлж байгаа болно. Эхний хэв маягт багтах улс төрийн өөрчлөлт, шинэтгэл нь өрнөдийн өндөр хөгжилтэй орнууд, Ази, Латин Америкийн хөгжиж буй орнууд ба дэлхийн ядуу буурай орнуудад дотроо харилцан ялгаатай өөр өөр загвар, хувилбар, өвөрмөц онцлогтой арга замуудаар явагдаж байна. Тухайлбал өнөөгийн өрнөдийн хөгжилтэй орнуудад явагдаж буй улс төрийн өөрчлөлтүүд нь хөгжиж буй, хоцрогдсон орнууд дахь өөрчлөлтүүдээс ихээхэн ялгаатай болохыг харьцуулсан улс төр судлалын шинжилгээний үр дүн харуулж байгаа ажээ (8). Өрнөдийн орнууд дахь улс төрийн өөрчлөлтүүдийг шинэтгэл, эсвэл язгуур шинжтэй трансформаци гэхээсээ илүү улс төрийн системийг боловсронгуй болгоход чиглэгдсэн аажим, хэвийн хувьсалын өөрчлөлт гэж нэрлэвэл үнэнд илүү нийцэх талтай хэмээн зарим эрдэмтэн үзжээ (9,9).

Хоёр дахь хэв загварын буюу өнөөгийн постсоциалист орнууд дахь улс төрийн өөрчлөлт нь язгуур шинжтэй шинэтгэл, дутуугаа нөхөх шинэчлэлт, шилжилтийн шинж агуулгатай трансформаци хослосон, хамрах хүрээ, зорилгоороо нийгмийн улс төрийн амьдралыг бүхэлд нь, юуны өмнө улс төрийн хуучин дэглэм ба системийг өрнөдийн либерал ардчиллын зарчим, үнэт зүйлсийн дагуу хувьсгалт ёсоор өөрчилж шинэтгэх цогцолбор үйл явц байгаа болно. Энэхүү өөрчлөлт дэлхийн орнуудын нийгэм, улс төрийн түүхэнд гарч байсан өөрчлөлт, шинэтгэлүүдээс олон зүйлээр ялгаатай байгаа бөгөөд тэдгээрийг улс төрийн өөрчлөлтийн талаархи уламжлалт онол, үзэл баримтлалуудаар нэг мөр тайлбарлаж ойлгоход багагүй бэрхшээлтэй байна. Тэдгээр нь энэ чанараараа ул суурьтай, бие даасан судалгаа шаардаж буй танин мэдэхүйн шинэ бөгөөд сонирхолтой объект болж байгаа юм.

Улс төрийн шинэтгэл хийх арга зам, технологийн асуудлыг судлан боловсруулах явдал өнөөгийн практик зорилтуудтай уялдаж чухлаар тавигдаж байна. Холбогдох зарим ном бүтээлд, ихэвчлэн улс төрийн практикт улс төрийн шинэтгэл, шинэчлэлт хийх нь зөвхөн улс төрийн систем, түүний байгууллагууд ба хууль, эрх зүйн шинэтгэлээр хязгаарлагддаг мэтээр үзэж ойлгох явдал багагүй гардаг. Энэ бол ташаа ойлголт, явцуу хандлага юм. Практикт улс төрийн шинэтгэл нь хэлбэрийн хувьд голцуу улс төрийн систем, түүний албан ёсоор үйлчилж буй хууль, эрх зүйн тогтолцоог шинэтгэхээс эхэлдэг нь бодит баримт билээ. Түүнчлэн энэ зорилтыг хэлбэрийн талаас нь харьцангуй богино хугацаанд хэрэгжүүлж болдогийг амьдрал харуулж байна.

Гэтэл нийгмийн улс төрийн амьдралын хөгжил, шинэтгэлийн үр дүн, түвшинг зөвхөн улс төрийн системийн байгууллагуудын хэлбэрийн талын шинэтгэлээр хэмжиж үнэлэх, хүсэж хүлээсэн үр дүнд хүрлээ хэмээн үзэх аргагүй. Учир нь нийгмийн субъектуудын улс төрийн ухамсар, улс төрийн соёл, хэвшин тогтсон зан байдал, үнэлэмж нь улс төрийн амьдралд дутуу үнэлэх, тооцож анхаарахгүй байхын аргагүй жин дардаг чухал үзэгдэлүүд бөгөөд гэтэл тэдгээрийг тусгайлсан бодлого, зохицуулалт, зохион байгуулалтаар, албан ёсоор, тэр тусмаа богино хугацаанд өөрчилж шинэтгэх аргагүй. Тэдгээр нь нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн тааламжтай объектив нөхцөл бүрэлдэхийн хэр хэмжээгээр, шаардлагатай субъектив хүчин зүйлийн идэвхтэй, зорилго чиглэлтэй нөлөө оролцоогоор харьцангуй удаан хугацаанд аажим өөрчлөгдөж шинэчлэгддэг байна.

Улс төрийн систем нь нийгмийн улс төрийн ахуйд бие даасан байр суурь эзэлдэг, улс төрийн амьдралыг эмхлэж журамлах идэвхтэй хүч бүхий харьцангуй тусгаар байгууламж байдаг. Гэвч түүний өөрчлөлт, шинэтгэлийг дан өөрийнх нь тэрхүү бие даасан хүрээн дотор, өөрийг нь өөрөөр нь хэмжиж хандвал дутагдал, өрөөсгөл байдал гарна. Учир нь улс төрийн системийн гүн гүнзгий, жинхэнэ агуулгын шинэчлэлт, үүргээ гүйцэтгэх чадварын дээшлэлт, үйл ажиллагааны эерэг бодит үр дүн нь иргэд, нийгмийн томоохон бүлгүүдийн улс төрийн соёл, ухамсар, үйл байдлын өөрчлөлт, шинэчлэлтээс, нэг үгээр хэлбэл хүний улс төрийн шинж чанаруудын шинэчлэлтээс мэдэгдэхүйц хэмжээгээр шалтгаалдагийг практик харуулж байгаа билээ. Улс төрийн систем үндсэн бүрдэл

хэсэгүүдээрээ жигд тэнцүү, мөн хүний орчинтойгоо нягт холбоотойгоор шинэчлэгдэж байж улс төрийн амьдралын шинэтгэл ба нийт нийгмийн өөрчлөлт, шинэтгэлд түлхэц, эрч хүч өгөх оньсон хөшүүрэг болж чадах ажээ.

Улс төрийн өөрчлөлт, шинэтгэлийг өөрийн нь зайлашгүй шаардлагаар нь, тодорхой зорилго чиглэлтэйгээр жолоодож, нийгэмд үр өгөөжтэй, доргио донсолго, “бэртэл” багатай, гэхдээ бүрэн, тууштай хэрэгжүүлэх зорилт дэлхийн олон оронд, ялангуяа постсоциалист орнуудад, түүний дотор Монгол Улсад тулгаран тавигдаж байна. Түүнийг хэрэгжүүлэх явдал харьцангуй урт хугацаа, нийгэм-улс төрийн идэвх, хүч энерги, улс төрийн ухаан, урлаг, чадвар шаарддаг, асар их хариуцлагатай түүхэн том зорилт болно. Тиймээс хэрэв тэр талаар алдаа гаргавал нийгэм, ард түмний амьдрал, хувь заяанд ихээхэн “бэртэл”, хохирол учруулдгийг постсоциалист хэд хэдэн орны сүүлийн хориод жилийн улс төрийн туршлага харуулж, сургамжлан сануулж байна.

Ишлэл, зүүлт

1. Марксистско–ленинская теория исторического процесса. Исторический процесс: целостность, единство и многообразие, формационные ступени. М.,1983
 - Материалистическая диалектика. В пяти томах. Том 4. Диалектика общественного развития. М., 1984
 - Материалистическая диалектика как общая теория развития. В 4-х томах. Том 4. Диалектика общественного развития. М., 1987
 - Панарин А.С. Философия политики.М.,1996
 - Гаджиев К.С. Политическая философия. М.,1999
 - Штраус Л. Введение в политическую философию. М.,2000
 - Вольф Ж. Улс төрийн философийн удиртгал. Англи хэлнээс орчуулсан Б.Батчулуун. УБ., 2002
2. Панарин А.С. Философия политики.М.,1996
3. Панарин А.С. Политология.Учебник. 2-ое изд. М.,2001
4. Шмитт К. Понятие политического. –Вопросы социологии. М.,1993. Т.1
5. Соловьев А.И. Политология: политическая теория, политические технологии. Учебник для вузов. М.,2001
6. Политология. Учебник для вузов. Под ред. М.А.Василика. М.,1999
7. Чарльз Ф.Эндрейн. Сравнительный анализ политических систем. Эффективность осуществления политического курса и социальные преобразования. Пер. с англ. М., 2000
 - Довчин Ё.Харьцуулсан улс төр. Уб.,2006
 - Мартин Сланн. Улс төрийн удиртгал. Хүйтэн дайны дараах эрин үеийн засгийн газрууд ба үндэстнүүд. (Англи хэлнээс хөрвүүлсэн Ё.Довчин). УБ.,2005
8. Мөн 7-д дурдсан зохиолууд
9. Данилов А.Н. Переходное общество: Проблемы системной трансформации. Минск, 1998